

**ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ, УПРАВЛІННЯ,
ПРАВА ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ**

Освітньо-професійна програма Місцеве самоврядування
Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування
Ступінь вищої освіти Бакалавр

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Тамара ЛОЗИНСЬКА

10 червня 2024 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: **«Вплив туристичної сфери на розвиток територіальної громади
в умовах децентралізації»**

виконала здобувачка вищої освіти денної форми навчання

Зірка Катерина Вікторівна

Керівник кваліфікаційної роботи

Тетяна ЩЕТИНІНА

Полтава – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ВПЛИВ ТУРИЗМУ НА РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	9
1.1. Історичні аспекти розвитку туризму, зміст поняття «туризм»	9
1.2. Види туризму та їх класифікація	18
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ТА ПОДАЛЬШИХ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ	25
2.1. Розвиток сфери туризму в територіальних громадах: аналіз загальних тенденцій	25
2.2. Перспективи розвитку та позитивного впливу сфери туризму на життя територіальних громад	36
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	52

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах децентралізації територіальні громади постали перед багатьма викликами, які спонукають керівництво громад знаходити нові напрями для соціально-економічного розвитку громад, для підтримки мешканців. Серед найбільш реалістичних та, як свідчить практика, успішних напрямів залишається розвиток сфери туризму на місцевому рівні. Реалізувати відповідні задуми на рівні сільських та селищних територіальних громад об'єктивно можливо завдяки розвитку сільського зеленого туризму. Дослідження показують, що не дивлячись на суттєвий спад туристичного бізнесу через пандемію, яку в Україні змінила війна, жителі міст потребують відновлення через злиття з природою, через доступ спокою етнічних поселень, смак національної кухні. У зв'язку з цим перед органами місцевого самоврядування постає відповідальне завдання – підтримати починання у сфері туризму в громадах, створити належні умови для їх розвитку.

Питання розвитку сфери туризму, її вплив на національну економіку та розвиток окремих громад та територій є предметом, зокрема, є предметом багаторічних досліджень науковців сфери публічного управління, економіки, права.

Теоретичні аспекти формування державної політики у сфері туризму досліджували у своїх працях: С. Білоус, П. Гаман, Л. Давиденко, І. Лопушинський, О. Пархоменко-Куцевіл, С. Стойка та багато інших. Загальні питання державного регулювання у сфері туризму досліджували такі науковці, як: Н. Антонюк, Ю. Занько, Н. Ковальчук, Є. Козловський. У працях Ю. Алексеєва, О. Білотіл, М. Блащук, О. Шаптали висвітлено механізми публічного управління туристичною сферою.

Докладно досліджували розвиток туризму в історичному контексті В. Абрамович, О. Заячук, С. Брик, Т. Сокол. Питанням розвитку сільського зеленого туризму присвячено доробок О. Бородіна, З. Герасимчук, Г. Горіна, П. Гудзь, Л. Дядечко.

Зв'язок роботи з науковими темами. Кваліфікаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Полтавського державного аграрного університету за темою: «Формування ефективної системи публічного управління в Україні» (номер державної реєстрації 01170003104).

Метою дослідження є вивчення теоретичних засад у контексті науки публічного управління розвитку сфери туризму та розробка пропозицій щодо позитивного впливу туризму на розвиток територіальних громад в Україні.

Завдання дослідження. Відповідно до мети дослідження були поставлені наступні завдання:

- розглянути теоретичні засади поняття туризму, туристичної діяльності, а також визначити фактори, які сприяли розвитку туризму в різні історичні періоди;

- визначити види туризму, залежно від різних кваліфікуючих ознак, та їх взаємозв'язок у практиці туристичної діяльності;

- провести узагальнюючий аналіз розвитку сфери туризму у територіальних громадах, виявити основні тенденції цього процесу;

- визначити перспективи розвитку та позитивного впливу сфери туризму на життя територіальної громади.

Об'єкт дослідження – сукупність теоретичних та практичних аспектів розвитку сфери туризму в територіальних громадах в умовах децентралізації.

Предмет дослідження – стан розвитку сфери туризму на місцевому рівні.

Методи дослідження: у кваліфікаційній роботі широко застосовано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Діалектичний метод застосовувався у роботі для вивчення понять і термінів з питань туризму, видів туристичної діяльності, особистості туриста та окремих аспектів туризму через призму публічного управління. Історичний метод дозволив детально проаналізувати стан розвитку туризму від найдавніших часів до сьогодення, виявити та аргументовано довести, які фактори сприяли розвитку туризму, особливо у другій пол. XIX – на поч.

XX ст. За допомогою методу порівняння виявлено спільні та відмінні риси між окремими видами туристичних послуг, а також проаналізовано потенціали розвитку туристичної сфери у декількох територіальних громадах Полтавського району.

Метод системного аналізу допоміг у дослідженні стану розвитку сфери туризму у територіальній громаді (наприклад, для систематизації окремих нормативно-правових актів, які регламентують питання туризму). Метод проблемного аналізу дозволив виявити шляхи подальшого розвитку сфери туризму у Котелевській, Диканській, Опішнянській територіальних громадах, визначити їх спільні та відмінні риси і висловити певні рекомендації

Інформаційна база: наукові праці вчених за темою дослідження; нормативно-правові акти України, які регулюють питання місцевого самоврядування та державного регулювання розвитку сфери туризму; довідково-нормативні матеріали, інформація з мережі Internet (матеріали з офіційного сайту Котелевської селищної ради, Опішнянської селищної ради, Диканської селищної ради, веб-сторінок туристичних компаній); особисті спостереження автора.

Практичне значення одержаних результатів. Опрацьовані у роботі теоретичні положення, висновки і пропозиції можуть бути використані у практиці діяльності органів місцевого самоврядування, їх керівників та широкого кола громадськості територіальних громад.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження за темою кваліфікаційної роботи оприлюднені у формі доповідей на науково-практичних конференціях, у тому числі на міжнародній.

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано тези на тему: «Фактори розвитку сільського зеленого туризму» в збірнику матеріалів науково-практичної конференції за підсумками проходження здобувачами вищої освіти виробничих практик (21-22 березня 2024 р., Полтавський державний аграрний університет); а також тези на тему «Чинники впливу на розвиток туризму: історичні аспекти», надруковані у

збірнику матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Technologies of scientists and implementation of modern methods» (Копенгаген, Данія; червень 2024 р.) (Додаток А).

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота викладена на 47 сторінках, складається зі вступу, 2 розділів, висновків, списку використаних джерел, який включає 40 найменування, 5 рисунків, 3 таблиць і додатків.

РОЗДІЛ 1

ВПЛИВ ТУРИЗМУ НА РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

1.1. Історичні аспекти розвитку туризму, зміст поняття «туризм»

Одним із найважливіших завдань, які були визначені українським суспільством у межах реформи децентралізації, є покращення життя, рівня матеріального добробуту та рівня соціального забезпечення мешканців територіальних громад. Для реалізації таких амбітних планів на місцях повинні навчитися розраховувати не на дотації з державного бюджету, а на власні ресурси, такі як: людський капітал регіону, надходження до місцевого бюджету від підприємницької діяльності, від приватизації об'єктів комунальної власності, від інвестиційних надходжень у регіон тощо.

Фактично, із впровадженням реформи децентралізації територіальні громади, їх мешканці та органи місцевого самоврядування розпочали пошук механізмів, внутрішніх ресурсів для розвитку. Для багатьох регіонів України, великих та малих громад одним з перших напрямів, які реально було б реалізувати на практиці, став розвиток туризму.

Визначимо декілька основних чинників, які на це вплинули:

- значна історична спадщина та наявність збережених історико-культурних об'єктів;
- наявна мережа готелів та об'єктів громадського харчування, хоча чимало з них знаходились, а деякі знаходяться і до тепер, у занедбаному стані;
- розвинена транспортна інфраструктура, як у межах окремих регіонів, так і між регіонами;
- розповсюдження в Україні світової культури і практики внутрішнього туризму (відпочинок «вихідного дня», гастрономічні тури, паломницькі тури, «зелений» або сільський туризм тощо) [1].

Розвиток туризму в усьому світі не міг не бути значним надихаючим прикладом, моделлю успіху для українських територіальних громад. Варто лише зазначити, що туризм в усьому світі стимулює економічні процеси, відкриває додаткові ринки для продукції нетуристичних галузей, що, у свою чергу, створює умови для зростання виробництва, удосконалення та масового використання передових технологій, зростання продуктивності праці. Лише цих узагальнюючих фактів достатньо, щоб зробити висновок, що туристична галузь виступає системоутворюючим чинником, який потужно впливає на розвиток економіки окремих громад, регіонів, на економіку держави в цілому.

Туризм, який сприймаємо та розуміємо, як сучасне культурне та економічне явище, є продуктом тривалого історичного розвитку. Передумовами появи туризму є мандрівки стародавніх купців минулих століть з метою пошуку нових земель, нових товарів, налагодження стосунків між сусідніми племенами, містами, країнами, розширення уявлення про світ. Відомо, що вже в давні часи народи Середземномор'я мали у своєму розпорядженні географічні описи, що давали загальне уявлення про сусідні території. Розвиток обміну і торгових зв'язків вимагав достовірної й докладної інформації про країни, їх населення та звичаї, що і змогло забезпечити купецтво. До того ж купці з подорожей привозили рідкісні дивовижні прикраси, тварин та рослини. Не менш важливим та впливовим для свідомості людини стародавніх часів були розповіді мандрівників про побачене у далеких країнах. І по сьогодні можемо прочитати описи стародавніх українських земель від арабських купців тих часів [2].

Все це створювало атмосферу утаємниченості, успішності, значущості та впливовості довкола тих, хто подорожував. Таким чином, з прадавніх часів у людей складалося позитивне сприйняття подорожей, а проста людська цікавість спонукала до подальших розвідок. І лише з часом подорожі стали частиною культури активного, інтелектуального відпочинку.

Навіть сам термін «турист» (з лат. *turnus* – рух по колу) з'являється у європейських країнах у XIX ст., коли до подорожей як до елітного виду

відпочинку починають широко вдаватися заможні верстви населення. Принагідно зазначимо, що не має підстав однозначно стверджувати про наявність у науковій літературі єдиного підходу до трактування категорії «турист». Але у понятті «турист» (українськими відповідниками, якого є: мандрівник, подорожній, подорожець, гуляйсвіт і т. п.) закладено основне – під «рухом по колу» розуміли, що така людина, навіть від'їжджаючи у далекі краї має намір повернутися через певний час, достатній для поїздки у обидва кінця маршруту та нетривалого перебування за місцем подорожі [3].

Таке визначення мало відрізнити туристів від осіб, які виїжджали з однієї країни для тривалого перебування в одній або більше країнах у зв'язку виконання своїх трудових обов'язків (відрядження для військових, інженерів на будівництво об'єктів) або з підприємницькою метою, і яке супроводжувалось іноді багаторічним проживанням закордоном. Найбільшим чином це було характерно для громадян таких країн, як Великобританія, Франція, Іспанія, Португалія, які ще з епохи Великих географічних відкриттів почали завойовувати землі на інших континентах, а потім сторіччями відправляли туди служилий люд з родинами переважно для військової служби [4]. І лише у XIX ст., коли європейці міцно закріпились в Індії, в країнах Південно-Східної Азії, у поселеннях на африканському континенті, туди починають приїздити їх співвітчизники виключно з пізнавальною метою, у пошуках пригод та відпочинку.

Ще одним важливим фактором, який підштовхнув розвиток туризму і перетворив його на сучасну галузь підприємництва, була технічна революція у другій пол. XIX ст. – на поч. XX ст. Із появою автомобільного та залізничного транспорту, пароплавів, авіації подорожі значно скоротилися у часі, набули не баченого до того комфорту. Це, у свою чергу, призвело до значного зростання кількості туристів, що спонукало до розвитку готельно-ресторанного бізнесу у сучасних індустріальних масштабах. І це не говорячи про той факт, що вся ця система обслуговування туристів – від переїзду, забезпечення харчуванням, місцем проживання, супроводом під час

відвідування екскурсійних об'єктів – потребувала небаченої до того кількості робітників [5].

Завдяки розвитку туризму, як за міжнародними маршрутами, так і внутрішніми переміщеннями охочих до мандрів співвітчизників, створювали нові робочі місця для високопрофесійних спеціалістів (капітани далекого плавання, пілоти авіації, машиністи потягів, інженери, будівельники, лікарі) та для величезної армії простих робітників, яких можна було навчити у дуже короткий термін (покоївки готелів, чорнороби на пароплавах, на потягах та на будівництві тощо).

До Першої світової війни більша частина туристів користувалася залізничним або морським транспортом. Після Другої світової війни більшість туристичних поїздок здійснюють переважно автобусами, і цей вид транспорту набуває серед мандрівників все більшої популярності, а самі автобуси – все більшого комфорту. Із розвитком автомобільного транспорту у США та країнах Європи у 50-70-ті роки ХХ ст. набуває популярності самоорганізований родинний або колективний відпочинок на власних автомобілях із причепами-будиночками (авто трейлерами) [6]. Завдяки цьому туристичний відпочинок набуває індивідуалізації, усамітнення, що особливо цікавить осіб, які протягом року проживають у великих містах-мегаполісах та працюють у великих компаніях. За тим же самим принципом відбувається у той же період розвиток індивідуального водного транспорту, масово купують річкові та морські яхти, катери, великі човни, прилаштовані для подорожей.

Також протягом всього історичного періоду розвитку туризму відбувається паралельно не менш активний та прибутковий розвиток індустрії моди для туристів. Спершу це було зручне вбрання для панів та панянок із заможних класів, які збирались подорожувати. З часом, коли до цього виду відпочинку долучився середній клас в Європі та США, масового характеру набуло виробництво одягу та взуття для різних потреб під час подорожі: спортивні костюми та взуття, одяг для морських прогулянок, спеціальні купальні костюми, захисні костюми від сонця чи від комах, спеціальні

капелюхи, захисні окуляри. У значних масштабах починають виготовляти постільну білизну, полотенця та інші види текстильних виробів для готелів та ресторанів.

Можна стверджувати, що розвиток легкої промисловості та індустрії моди також був тісно пов'язаний із популяризацією туризму.

Таким чином, протягом другої половини XIX ст. – поч. XX ст. туристична галузь перетворилась для багатьох країн світу у локомотив економічного розвитку, а для окремих країн (таких, як Португалія, що та той час вже втратила славу та могутність морської держави) це стало надзвичайно важливим джерелом бюджетних надходжень. Не менш важливим для виживання населення країн, які були об'єктом туристичних подорожей, стали надходження від заможних іноземних туристів, можливість продати вироби в етнічному стилі, працювати гідами тощо [7].

На сьогодні у науковій літературі функціонує наступне визначення: турист – це громадянин, який відвідує країну (місце) тимчасового перебування з оздоровчою, пізнавальною, професійно-діловою, спортивною, релігійною та іншою метою без здійснення оплачуваної діяльності в період від 24 годин до шести місяців поспіль, або який здійснює не менше однієї ночівлі [8].

Фактом визнання економічного, соціального, культурного, а й політичного значення міжнародного туризму для сучасної цивілізації можна вважати створення у 1969 р. згідно з резолюцією Генеральної асамблеї ООН Всесвітньої туристичної організації (World Tourism Organization, UNWTO) [9]. Її появі передувала діяльність у продовж майже двадцяти років неурядової громадської організації Міжнародна спілка офіційних туристичних організацій. Статут Всесвітньої туристичної організації (ВТО ООН) з'явився у 1975 р. і був ратифікований більш ніж у п'ятдесяти державах світу [10]. Дана організація націлена на просування відповідального, стійкого та загальнодоступного туризму в усьому світі, для всіх країн світу.

Україна є повноправним членом Всесвітньої туристичної організації з 1997 р. ВТО ООН складається з шести регіональних комісій – Африки,

Америци, Східної Азії та Тихоокеанського регіону, Європи, Південної Азії і Середнього Сходу. На 68-му засіданні Європейської Комісії Всесвітньої туристичної організації ООН, що відбулося у Софії (Болгарія) у червні 2023 р., Україну вперше в історії обрали головуючою у цьому органі [11]. Згідно зі статутом організації наша країна буде очолювати європейське відділення ВТО ООН протягом двох років. Це головування відкриває Україні нові можливості для співпраці з країнами ЄС та світу на професійному міжнародному рівні, сприяє інтеграції української туристичної галузі у європейське середовище, дозволить своєчасно включити у формуванні нової архітектури європейського туризму найпривабливіші куточки України.

Безперечно це буде і значним досвідом для публічного управління України у сфері туризму, який репрезентує Державне агентства розвитку туризму України [12]. Також, можливість долучитися до туристичного простору Європи дозволить туристичній галузі України зменшити збитки та підтримати туристичні компанії і їх працівників, адже ця сфера зазнала значних втрат спершу через карантинні обмеження із початком пандемії корона-вірусу 2020-2022 років, а потім – з початком повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, та триває до тепер.

Потрібно визнати, що тривалий час після проголошення незалежності України розвиток туризму відбувався у досить односторонньому напрямі. Надзвичайною популярністю у населення користувався закордонний відпочинок. Це можна цілком зрозуміти, адже декілька поколінь пострадянських українців не мали можливості виїжджати за кордон і жили за «залізною завісою». Тепер вся цікавість населення була спрямована на відпочинок біля моря (найпопулярніші напрямки – Єгипет, Туреччина, Іспанія), на казковий новорічно-різдвяний відпочинок у мальовничих містах та містечках Європи (Польща, Чехія, Угорщина, Німеччина), а також екзотичний напрямок для більш забезпечених громадян (Індонезія, Філіппіни, В'єтнам, Ізраїль, Індія, Шрі-Ланка, Тайвань).

Але такі напрями туризму вимагали розвитку компаній, що здійснювали

обслуговування та доставку туристів за межі України, на цьому ґрунті розвивався авіатранспорт, автобусні рейси до Європи, страхова сфера, адже поїздки за цими всіма напрямками супроводжувалися страхуванням туристів на час перебування та під час переміщення. Тому увага держави була спрямована на врегулювання тих напрямів туризму, які користувалися попитом у населення. Це, наприклад, ліцензування діяльності туристичних компаній, недопущення шахрайства на ринку «гарячих путівок» і т. п. [13]. Тривалий час по-за увагою держави залишався внутрішньо туристичний ринок, який було зведено до організації відпочинку на морі (Азовське море, Одеса, Крим) та катання на лижах узимку (Карпати).

У той же час публічне адміністрування в сфері туризму має здійснюватися на засадах сталого розвитку, адже є одним із механізмів реалізації державної політики в цій галузі, яка спирається на рід методів: політико-правові, соціально-економічні, організаційні та інші методи.

В Україні, як і в усьому світі відповідні методи використовуються парламентами, урядами, державними органами влади і громадськими організаціями та установами для створення належних умов розвитку сфери туризму на засадах конкурентоспроможності, з дотриманням вимог чинного законодавства у пам'яткоохоронній, природоохоронній галузях, у сфері охорони здоров'я населення, охорони дитинства та материнства тощо.

Іншими словами, органи публічного управління не повинні були допустити незаконного використання для розвитку туристичної сфери об'єктів охорони здоров'я (санаторіїв, профілакторіїв, приміщень лікарень) або пам'яток архітектури, бездозвільна забудова готелів у природоохоронних межах, дуже близько біля водоймищ. На превеликий жаль, приклади такого нераціонального використання державних та комунальних ресурсів були не поодинокими упродовж десятиліть, до того ж вони сприяли значній корумпованості посадовців органів публічної влади.

У багатьох країнах влада та суспільство намагаються долати такі негативні явища. Як приклад можна назвати розроблені програми, орієнтовані

на гармонізацію відносин між туризмом і природним середовищем, серед них: зелений туризм, екотуризм, сільський туризм. На практиці ці альтернативні напрями туризму передбачають обмеження нового туристичного будівництва, пропагування екологічних видів транспорту, впровадження екологічних технологій для вело-туризму, пішого туризму [14]. Такі програми спираються на високий рівень екологічної культури самих туристів, місцевих жителів, на підтримку з боку місцевої влади, а також сприяють вихованню у населення країни в цілому поваги до своєї землі, її природних багатств, дбайливого до них ставлення.

Держава має чимало методів регулювання туристичного попиту, до основних з них належать:

1) державний маркетинг та просування туристичного іміджу країни (доречно пригадати декілька спроб українського уряду створити проекти популяризації України для іноземних туристів після подій Помаранчевого майдану 2004 року, подій, які сприймалися у світі як мирна революція і викликали шалений інтерес до держави);

2) державний вплив на ціноутворення (серед прикладів – введення або скасування податків на товари туристичного призначення; підтримка вартості туристичних послуг за рахунок державного замовлення для соціально вразливих верств населення, пільгових категорій громадян тощо (на рівні територіальних громад це може бути закупівля путівок для дітей з неповних сімей або дітей-сиріт для туристичних поїздок учнів школи до столиці, до відомих місць в Україні тощо));

3) ліцензування, стандартизація та сертифікація суб'єктів та об'єктів туристичної сфери (компаній, які надають туристичні послуги, об'єктів відпочинку, транспортних засобів тощо);

4) створення умов для збільшення інвестиційних потоків у туристичну сферу;

5) наукові дослідження та державне планування у сфері туризму [15].

Публічне управління у сфері туризму може мати як значний позитивний,

так і негативний вплив. Щоб не допустити останнього система публічного управління в галузі туризму повинна будуватися на дотриманні певних принципів (рис. 1.1) [16].

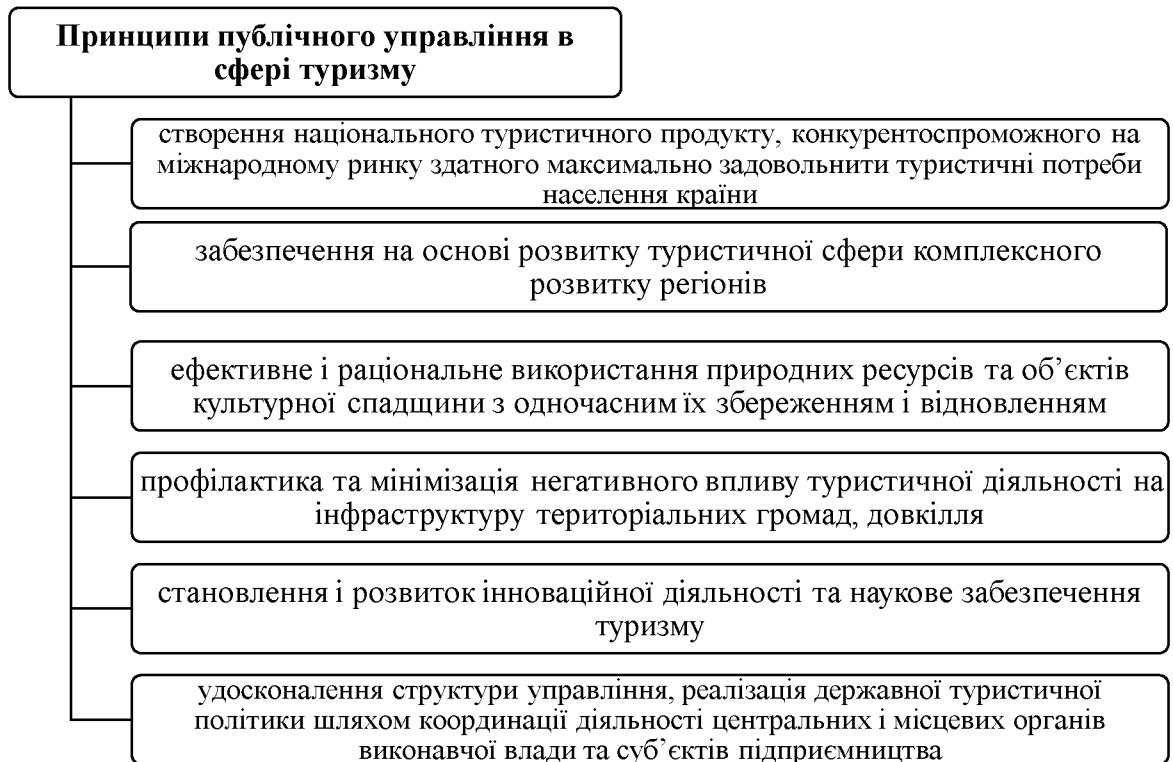

Рис. 1.1. Принципи публічного управління України у сфері туризму

Таким чином, туризм протягом останніх століть відіграє важливе значення в житті суспільства, у розвитку цілих країн або окремих регіонів. Інтерес науковців до сфери туризму також залишається зрозумілим, адже весь час з'являються нові напрями розвитку туризму, виникають нові підходи до державного регулювання туристичної сфери, законотворці генерують нові нормативно-правові акти, які врегульовують туристичну сферу як в певній країні, так і на рівні міжнародного туризму.

Сьогодні фахівці цілком справедливо називають туризм індустрією, враховуючи той велетенський вплив, який має туристична сфера на галузі економіки держав та регіонів. Тим не менше, особливість туризму протягом багатьох століть залишається незмінною і полягає й у тому, що вироблений продукт, туристична послуга споживається безпосередньо в місці її

виробництва, що посилює значення туристичного продукту окремої території та самої цієї території.

1.2. Види туризму та їх класифікація

Закон України «Про туризм» визначає у ст. 1, що туризм – «це тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування» [17]. У масштабах держави туризм – це процес, який суттєво впливає на соціально-економічний розвиток територіальної громади, регіону, держави.

У межах туризму як процесу одна сторона надає, а інша сторона одержує (споживає) певний туристичний продукт. Згадуваний Закон України «Про туризм» визначає, що туристичний продукт – це попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною.

До складу туристичного продукту зазвичай входять такі послуги, як:

- перевезення;
- розміщення;
- організація відвідування об'єктів культури, відпочинку та розваг;
- реалізація сувенірної продукції [18].

Саме туристичний продукт є об'єктом споживання з боку туристів, об'єктом регулювання з боку держави. У разі виникнення конфлікту між надавачем та споживачем у туристичній сфері та звернення до суду за захистом своїх інтересів, туристичний продукт буде об'єктом такого розгляду. Наприклад це може бути неякісне або несвоєчасне надання туристичної послуги; порушення, яке призвело до втрати здоров'я особою; елементи шахрайства під час надання туристичної послуги (відвідування малозначущого об'єкта, а не історико-культурного, що впливало на вартість туристичної послуги).

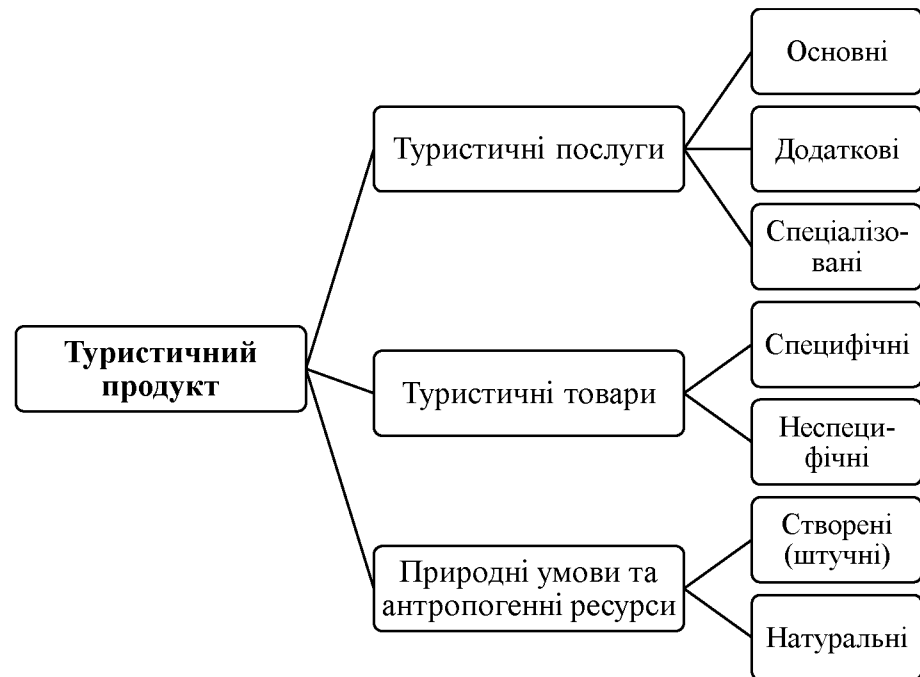

Рис. 1.2. Складові туристичного продукту

Сприйняття туристичного продукту має яскраво виражену індивідуальність, один і той самий продукт сфери туризму буде абсолютно по-різному сприйматися різними групами туристів. Сприйняття залежить від очікуваних результатів, досвіду подорожування, загального рівня культури особистості, що сприймає туристичний продукт [19].

Туристичний продукт містить матеріальні та нематеріальні складові, які, в свою чергу, включають товари та послуги, частка яких у туристичному продукті становить 25% та 75%, відповідно, Це співвідношення змінюється під впливом індивідуальних уподобань споживачів, тобто туристів, на яких продукт і розраховано. Надавачі туристичного продукту чудово розуміють, що його абсолютно по-різному сприйматимуть жінка, яка приїхала відпочивати на море з двома маленькими дітьми, або компанія, яка складається переважно із студентів [20].

Наголосимо, що туристичний продукт залежить власне від виду туризму. Необхідно розглянути, які існують види туризму, бо розуміючи цю класифікацію можна на практиці запроваджувати ті або інші види туризму, наприклад, в межах територіальної громади.

На сьогоднішній день науковцями розроблено значну кількість класифікацій видів туризму, в основу яких покладено різні критерії. Доцільним вважаємо для побудови класифікації видів туризму у першу чергу звернутися до норм чинного законодавства України. Зокрема, ст. 4 Закону України «Про туризм», визначає, що організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній. Це є дві найбільші групи у поділі туризму на види. В міжнародному туризмі суб'єктами виступають громадяни України та особи, які постійно проживають на території України (рис.1.3) [21].

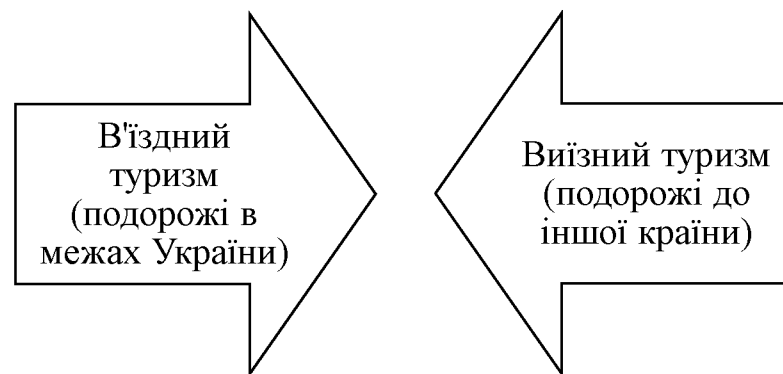

Рис. 1.3. Види міжнародного туризму

Характеризуючи внутрішній туризм, розглядаємо подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території.

Однією з найбільш детальних класифікацій видів туризму є її класифікація за критерієм «мета подорожі» (рис. 1.4). На вказаному рисунку подано 15 видів туризму, виокремлених за метою подорожі, але цей перелік не є вичерпним. Наприклад, крім вказаного зеленого туризму можна додати сільський туризм, який хоч і є наближеним до зеленого, але має свої відмінності. Елементи сільського та культурно-розважального туризму містить такий його різновид, як етнічний туризм.

Наближеним до вказаного на рис. 1.4 екстремального туризму є туризм спортивний. Відмінність між цими двома видами буде полягати у тому, що перший охоплює прихильників екстремальних видів спорту, а спортивний може бути цікавим для прихильників класичних видів спорту. До того ж за

звичай учасники груп екстремального туризму самі є спортсменами та їдуть у такі тури, щоб взяти участь у змаганнях або просто спробувати себе у складних умовах (велодоріжки у горах, стрибки з паропланів, занурення з дайвінгу у незвичних бухтах тощо). Що ж до спортивного туризму, то це можуть бути далекі від особистої участі у змаганнях громадяни, але прихильники команд, члени фан-клубів, зятяті уболівальники. Такі туристи часто виїжджають у подорожі за своєю улюбленою командою, досить часто їде вся родина, включно з неповнолітніми дітьми.

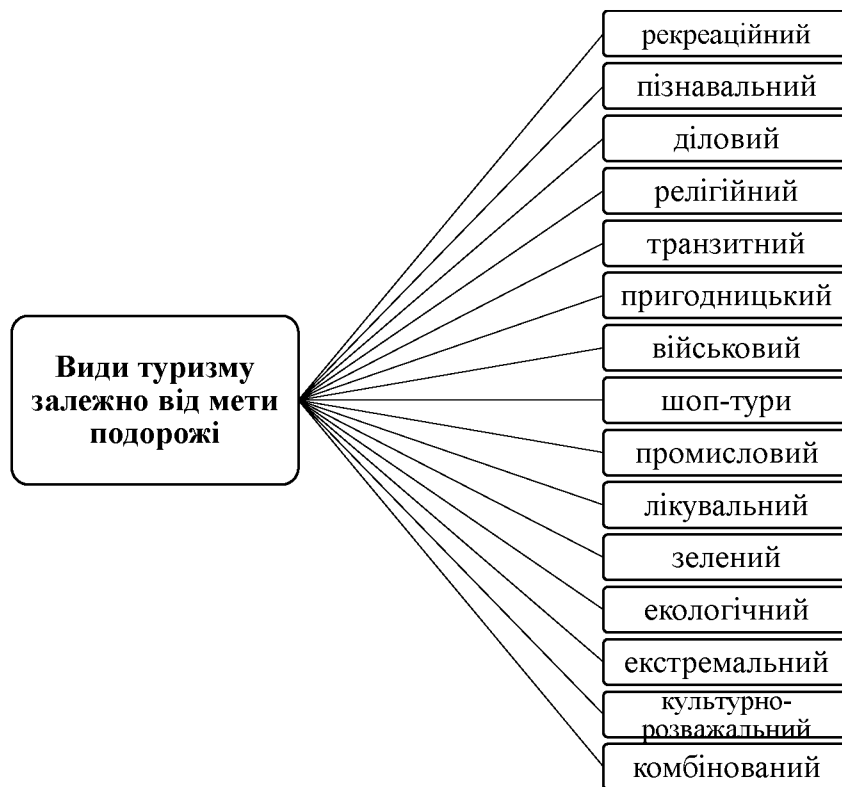

Рис. 1.4. Класифікація туризму на види за критерієм «Мета подорожі»

Спорідненим критерієм для класифікації туризму на види є мотивація, яку пропонує Г. Яковлев [22]. Схожими є навіть окремі види – лікувальний, діловий, пізнавальний або з метою вивчення культури та мистецтва. Дослідник за критерієм мотиву подорожі виокремлює науковий, політичний, соціальний види туризму. Але ці ж види можна виділити і за критерієм мети, наприклад, метою подорожі може бути участь науковця у міжнародному форумі, яку організатори наукового заходу зазвичай поєднують із відпочинком науковців

біля моря чи в оздоровчому комплексі. Тим не менше основною метою (мотивом) до подорожі буде саме наукова діяльність, а можливість відпочити біля моря – це лише приємний бонус від організаторові заходу.

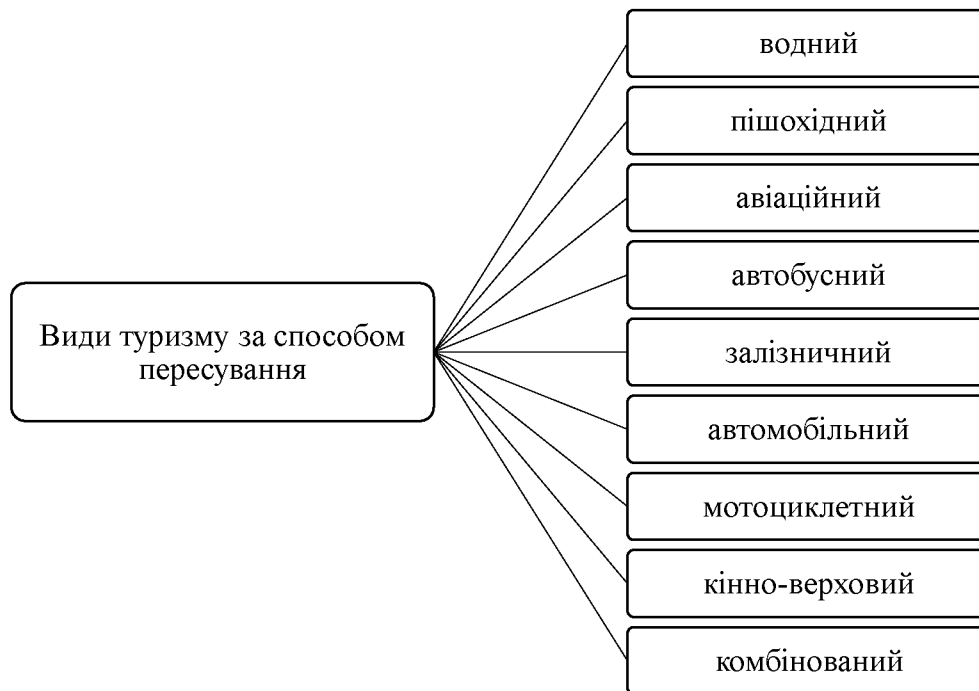

Рис. 1.5. Класифікація туризму на види за критерієм «Спосіб пересування»

Для розуміння розвитку туристичної сфери в окремій територіальній громаді або у цілому регіоні країни важливо з'ясувати, як саме туристи зможуть добиратися, як буде проходити їх маршрут. Дослідники класифікували туризм на види за критерієм «Спосіб пересування», що показано на рис. 1.5 [23].

Існують види туризму, які дослідники вважають супутніми, додатковими до основного. Як не дивно, але до нього належить екскурсійний туризм. Екскурсія найбільшим чином асоціюється у громадян з туризмом, але сама екскурсія є складовою комплексної туристичної послуги. Екскурсія – це цілеспрямований, наочний процес пізнання навколишнього середовища, який будується з використанням заздалегідь відібраних об'єктів, що знаходяться в природних умовах, у музеях, виставкових центрах, спеціалізованих експозиціях і проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця

(екскурсовода) згідно заздалегідь визначеної тематики. Екскурсію необхідно відрізнити від прогулянки з гідом, яка носить більш поверхневий характер та має на меті створити загальне уявлення про місцевість, в якій перебуває турист, коротко сформулювати уявлення про основні історичні та архітектурні об'єкти тощо [24].

Екскурсія є найрозповсюдженішою формою організації пізнавальної та рекреаційної діяльності туристів під час подорожі. Різноманіття екскурсій викликало необхідність їх класифікації за певними ознаками (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація екскурсій у туристичній сфері

Ознаки класифікації		Види екскурсій	
Зміст екскурсії	оглядові		
		тематичні	історичні
	виробничі		
	природничо-наукові		
	мистецтвознавчі		
	літературні		
архітектурно-містобудівні			
Склад учасників	за віком	для дорослих	
		дорослих з дітьми	
		для дітей	
	за місцем проживання	для місцевого населення	
		для приїжджих	
	за кількістю учасників	для організованих груп	
для одиночних відвідувачів			
Місце проведення	міські		
	заміські		
	виробничі		
	музейні		
	комплексні		
Спосіб пересування	пішохідна екскурсія		
	екскурсія з використанням транспорту		

Джерело: сформовано автором на підставі [24]

Розглядаючи питання щодо впливу туризму на розвиток територіальної громади, досліджуючи можливості залучення певних ресурсів до туристичного простору, екскурсійна діяльність видається надзвичайно важливою. Адже окремі об'єкти, розташовані у громаді, можуть викликати зацікавленість туристів, можуть бути включені до потужних туристичних маршрутів, що дозволить приєднати до туристичних потоків невеличкі або

віддалені громади.

Важливо також враховувати, що туризм носить постійний або сезонний характер. На місцевому рівні, залучаючи населення із сусідніх громад, з області або найближчих областей громада, підприємці, які пов'язані з туристичною сферою, можуть розраховувати на постійний вид туризму. У той же час, потрібно враховувати потенційні можливості сезонного туризму [25].

Так, наприклад, окремі населені пункти розташовані за популярними маршрутами сезонного туризму. В Україні це традиційно влітку із півночі країни, з центру – на південь, до моря, а взимку із півночі, з центру – на захід країни, у гірсько-лижні курорти Карпат. Для тих туристів, які здійснюють подорожі самостійно власним транспортом або для організованих груп автобусного туризму можуть бути запропоновані додаткові послуги з елементами етнічного, гастрономічного туризму, що можуть пропонувати невеличкі територіальні громади. Також окремі пам'ятники природи, культури та архітектури можуть стати додатковими об'єктами екскурсійних турів.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ТА ПОДАЛЬШИХ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

2.1. Розвиток сфери туризму в територіальних громадах: аналіз загальних тенденцій

В Україні у 2017 р. частка туризму складала 1,5 % ВВП, у світі цей показник дорівнював 10 %. Тільки цей факт свідчить про значне відставання розвитку туристичної сфери, яка могла б стати одним із важливих факторів економічного зростання нашої країни [26].

Одним з важливих чинників, який повинен сприяти розвитку сфери туризму на місцевому рівні є процес децентралізації влади в Україні, який передбачає передачу повноважень та бюджетних коштів від центральних органів виконавчої влади до місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Зміни у рамках реформи децентралізації було спрямовано на адміністративно-територіальний устрій, територіальну основу організації влади, зміну повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а вже ці зміни покликані позитивно вплинути на всі сфери життя громади, у тому числі і на сферу туризму.

Основою нової системи місцевого самоврядування в результаті впровадження реформи децентралізації стали об'єднані територіальні громади, які були утворені згідно норм чинного законодавства на добровільних засадах, як волевиявлення громадян. Органам місцевого самоврядування та їх виконавчим структурам у по-суті оновлених територіальних громадах відійшла значна частина повноважень у питаннях організації життя громад щодо освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства та багатьох інших сфер, у тому числі і туризму.

Справедливо буде стверджувати, що успішність окремої громади у реалізації роботи в усіх цих сферах та в туристичній, зокрема, залежить від компетентності, креативності, наполегливості колективу та керівництва громади.

У ході децентралізації в Україні склалась система управління сферою туризму. На державному, регіональному та місцевому рівнях органи влади взаємодіють між собою, а щодо останнього, то тут взаємодія відбувається між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. У сфері туризму в Україні, в умовах глобальних викликів, перед ними стоїть доволі амбітне завдання – відновлення та розвиток туристичної сфери [27]. Наголосимо, що за аналогією із світовою практикою, коли розвиток туризму виступав поштовхом для економічного зростання країни, вбачаємо за доцільне очікувати позитивного впливу на територіальні громади від належного стану туризму у цих громадах.

В умовах децентралізації влади в Україні важливим елементом системи управління сферою туризму на регіональному та місцевому рівнях залишаються обласні та районні державні (військові) адміністрації, адже вони представляють центральну виконавчу владу в регіоні. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій» [28] та інших нормативно-правових актів уряду було рекомендовано створити в державних адміністраціях підрозділи з питань туризму та курортів. Залежно від того, яким є коло завдань та ступінь важливості цієї сфери для окремого регіону могли бути створені такі структурні підрозділи, як департамент, управління, відділ або сектор. Відповідно голова обласної чи районної державної адміністрації має визначити їх статус, керуючись поставленими завданнями, програми розвитку регіону та іншими об'єктивними показниками стану розвитку сфери туризму в конкретній області.

Отже, коли йдеться про особливості децентралізації публічного

управління як передумови для відновлення і розвитку сфери туризму в територіальних громадах, науковці відзначають формування інституційного забезпечення як організаційно-функціональної і правової основи для реалізації владних повноважень в територіальних громадах.

Враховуючи той факт, що в у мовах реалізації реформи децентралізації зазнали значних змін організаційно-функціональна та фінансова спроможність органів місцевого самоврядування, зросла і їх роль в питаннях управління сферою туризму на місцевому рівні. У допандемійний період реалізувати цей потенціал було не можливо з об'єктивних причин, адже робота оновлених громад та органів місцевого самоврядування лише набирала обертів. Далі на заваді стала війна 2022 року та її нищівний вплив на економіку країни в цілому. Тому можемо стверджувати, що успіх реформи децентралізації заклав потенціал спроможності майбутнього розвитку громад в сфері туризму, який буде реалізовано у повоєнний час.

Зауважимо, що робота із розвитку туристичної сфери, підтримки її здобутків на належному рівні у тих громадах, де вже були суттєві напрацювання, а це стосується в першу чергу регіонів з традиційно високим рівнем розвитку внутрішнього та навіть міжнародного туризму (Закарпаття, Прикарпаття, Київ, Львів, Одеса, Кам'янець-Подільський, Хотин тощо), продовжують підтримувати туризм на високому рівні [29]. Значною мірою це викликано розумінням того внеску, який отримують зараз та можуть отримати в майбутньому територіальні громади та їх мешканці від розвитку сфери туризму.

Потрібно зазначити, що окремі територіальні громади, економіка яких трималась та будувалась на фундаменті туристичних та рекреаційних закладів, зазнали значного негативного впливу у ході війни. Так, в Полтавській області це всесвітньо відомий курорт Миргород, який своїми лікувальними властивостями цілющої води привертав увагу та надавав послуги десяткам тисяч відвідувачів щороку, сьогодні не може демонструвати таких високих показників. Як відомо із засобів масової інформації місто Миргород вже

неодноразово було об'єктом ворожих атак через наявність військового аеродрому. Зрозуміло, що це стримує потенційних відвідувачів курорту, ускладнює процес їх обслуговування та проходження лікувальних процедур через часті та привалі повітряні тривоги. Все це негативно позначилося на показниках економічної діяльності громади, зменшились надходження до місцевого бюджету.

У той же час окремі територіальні громади намагаються започаткувати туристичні об'єкти, розвивати зелений, етнічний або сільський туризм, на що також вплинув фактор війни. В окремих територіальних громадах поштовхом до ідеї розвитку туризму за рекреаційним напрямком, була поява у громадах внутрішньо переміщених осіб та громадян евакуйованих з постраждалих від обстрілів територій. Саме їх враження від перебування у заспокійливій атмосфері сільської глибинки показали доцільність таких планів.

Розуміючи негативний вплив війни на дітей, підлітків, осіб похилого віку, внутрішньо переміщених осіб окремі територіальні громади готові надавати туристичні послуги, які б допомогли громадянам з постраждалих або тимчасово окупованих територій відновити своє психо-емоційне здоров'я. Цьому сприятимуть заспокійливі сільські краєвиди, відсутність вразливих шумів, регулярне харчування простою та здоровою їжею, тактильний контакт із тваринами, прогулянки на свіжому повітрі за наявності купання у водоймищах у літній період тощо. Так, згідно зі ст. 2, п. 2 місцевого самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст.

Нагадаємо, що відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 44) [30] у главі про повноваження районних і обласних рад закріплено норму, що районні й обласні ради делегують ряд повноважень відповідним місцевим державним адміністраціям, у тому числі з питань «забезпечення відповідно до законодавства розвитку туризму» та

підготовки і подання на затвердження ради пропозицій щодо організації територій і об'єктів що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками історії або культури, які охороняються законом, а значить можуть бути об'єктами туризму, екскурсійними об'єктами тощо.

Крім органів державної виконавчої влади на місцях відповідні структурні підрозділи виконавчих органів з питань туризму можуть створювати і органи місцевого самоврядування. Правовим підґрунтям служить ст. 54 та ст. 58 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», якими визначено, що сільські, селищні, міські, районні в місті ради рішенням відповідної ради набули фактичної автономності у питаннях створення відділів, управлінь та інших виконавчих органів, виконавчого апарату ради [30] і можуть самостійно у своїх територіальних громадах створювати відповідні структурні підрозділи з питань розвитку туризму та приймати рішення щодо запровадження програм підтримки туризму.

Безперечно на розвиток сфери туризму у територіальних громадах впливають і ті нормативно-правові акти, якими було передбачено або започатковано певну роботу у цьому напрямі, але які не були реалізовані через початок повномасштабного вторгнення 2022 року. Зокрема, майже за рік до початку війни, 4 лютого 2021 року розпорядженням Уряду України було затверджено План заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму [31].

Крім того, у грудні 2021 року уряд схвалив Концепцію Державної цільової національно-культурної програми розвитку народних художніх промислів на 2024-2027 роки [32], яку також доречно розглядати як важливий поштовх для розвитку сфери туризму в територіальних громадах. Ще до запровадження Концепції, протягом 2018-2020 років, у межах грантових програм Українського культурного фонду та конкурсу «Малі міста – великі враження» було реалізовано ряд успішних проєктів в галузі народних художніх промислів, а вказані населені пункти є доволі впізнаваними туристичними об'єктами. Серед них можна назвати: «Шляхами тканой Буші»,

«Створення центру дослідження нематеріальної культурної спадщини Рогатинського Опілля», «Організація етнічно-культурного фестивалю Гуцульське весілля», Фестиваль «Баюракова бартка», Етно-проект «Сіверське перевесло» [33].

У рамках цих проєктів, враховуючи привабливість ареалів побутування народних художніх промислів та їх популярність серед населення, високий туристичний потенціал проєктів було розроблено два туристичні маршрути, оди н з яких у Полтавській області – «Стежками решетилівської вишивки», та у центрі серпанкового ткацтва с. Крупове Дубровицького району Рівненської області – «Зелене кільце Дубровиччини».

Повертаючись до Плану заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму, затвердженого урядом, у сфері розбудови сучасної туристичної інфраструктури у 2021 році було заплановано розробити Державну цільову програму розвитку внутрішнього та в'їзного туризму «Мандруй Україною». Проєкт передбачав аналіз та покращення конкурентоспроможності України у світі як туристичної дестинації на основі критеріїв міжнародного рейтингу The Travel & Tourism Competitiveness Index [34].

Принагідно зауважимо, що дестинація – це спеціалізований термін туристичної галузі, який дослідники тлумачать, як географічний район, що складається з усіх послуг та інфраструктури, необхідної для проживання туриста конкретного сегменту [35]. Наповнення терміну дестинація забезпечується і туристичним маркетингом, і ландшафтом та історичною спадщиною території, яку розглядаємо як об'єкт туристичних послуг.

Про те, в якому стані перебувала сфера туризму в Україні, свідчить комплекс заходів, які планували провести протягом 2021-2023 років, і який мав суттєво оздоровити галузь у країні в цілому та дати поштовх для розвитку туризму у окремих громадах [36].

У таблиці 2.1 нами проаналізовано запропоновані урядом заходи у контексті їх впливовості на розвиток сфери туризму. Відразу зазначимо, що

цей поділ має умовний характер, бо у першу чергу всі ці заходи планувались урядовцями у розрахунку на загальний ефект для країни в цілому. Тому ті заходи, які позначені нами як такі, що мають більший загальний, ніж територіальний вплив, врешті-решт позначаються і на сфері туризму в окремих територіальних громадах. Але важливішим було виокремити декілька з потенційних, але не до кінця реалізованих, заходів уряду, що безпосередньо впливають на розвиток сфери туризму у територіальних громадах та забезпечують для їх мешканців синергетичний ефект.

Таблиця 2.1

**Заходи, спрямовані на розвиток сфери туризму в Україні, згідно
планів на 2021-2023 роки**

Назви запланованих заходів	Потенційний вплив	
	на загальнодержавному рівні	на рівні територіальних громад
провести дослідження щодо змін та перспектив розвитку ринку туристичних послуг, вивчення існуючих цільових аудиторій	+	
запровадити Єдиний туристичний реєстр – національну систему збору та аналізу туристичних даних	+	
створити умови для розвитку конференц-індустрії, зокрема створити Державне конференц-бюро	+	
створити і впровадити офіційний багатомовний туристичний портал		+
розвивати туристично-інформаційні центри		+
розвивати і популяризувати в'їзний та внутрішній туризм у рамках проекту «Мандруй Україною»		+
реалізувати проект «Туристичні магніти України»		+

Зокрема, створення офіційного багатомовного туристичного порталу та розвиток туристично-інформаційних центрів, ефективну роботу яких доцільно проводити на рівні центральних органів виконавчої влади, тим не менше дасть значний результат і для окремих територіальних громад. Інформація про їх туристичні можливості та сервісні пропозиції буде верифікована державними базами даних, що не може не привернути увагу потенційних споживачів послуг. Долученість окремих громад до взаємодії з туристично-інформаційними центрами дозволить своєчасно реагувати на запити

потенційних туристів та виходити із власними пропозиціями туристичних послуг на місцевий, а можливо і не тільки місцевий, рівень.

Однозначно можна стверджувати, що розвиток сфери туризму на регіональному рівні, на рівні окремої територіальної громади буде проходити у контексті основних завдань перспективного розвитку туризму, накреслених у державі. До них належать (детально основні завдання перспективного розвитку туризму викладено у Додатку Б):

- забезпечення державної підтримки розвитку туризму як важливої галузі економіки країни;
- розробка та реалізація регіональних програм розвитку туризму;
- ефективне використання туристичного потенціалу окремих регіонів країни.

Для реалізації вказаних завдань розвитку туристичної сфери держава діє у межах державної політики розвитку туризму, реалізація якої можлива завдяки використанню державою певного інструментарію (детально викладено у Додатку В).

Не залежно від внутрішньополітичних чи зовнішньо політичних факторів, які заважають розвитку туристичної сфери, незмінним залишається розподіл завдань із надання туристичних послуг, що за будь-яких обставин може бути реалізований на місцевому рівні. Цей перелік носить не формальний теоретизований характер, а повинен сприйматися керівниками рівня територіальних громад, як напрямок для роботи із реалізації розвитку сфери туризму, адже за кожним з цих напрямів стоїть потенціал нових робочих місць, збільшення надходжень до місцевого бюджету, тощо. До розподілу завдань із надання туристичних послуг, які реалізуються на місцевому рівні, належать:

- планування місцевості для туристичних заходів та інфраструктурних заходів;
- маркетинг (ринкова пропозиція даної місцевості);
- координація роботи туристичних фірм;

- інформування туристів, їхній супровід;
- організація дозвілля туристів у рамках екскурсійних об'єктів даної місцевості, а також по-за ними, елементи роботи з дітьми (анімація);
- створення громадських організацій, які пов'язані із діяльністю у сфері туризму, захисту прав туристів тощо.

Вирішити ряд проблем у сфері туризму покликана «Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року», затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України 16 березня 2017 року [31]. У Стратегії визначено, що, незважаючи на ресурсну забезпеченість та безмежні потенційні туристичні можливості нашої країни, нині Україна не має можливості конкурувати з розвинутими туристичними державами. Наголосимо, що цей висновок було зроблено, ще до падіння світового ринку туристичних послуг через пандемію, до повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році.

Незважаючи на різноманітність видів туризму у сучасному світі для України в цілому та для територіальних громад Полтавської області одним з пріоритетних напрямів буде розвиток сільського (зеленого) туризму.

Сільський або зелений туризм (ряд дослідників розмежовують види агротуризму, екотуризму) – це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням:

- майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства;
- природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурно-історичної спадщини регіону.

Важливість цього виду туризму підкреслює і той факт, що у розпал пандемійних обмежень, розуміючи значимість даного виду діяльності та з метою її подальшого унормування, весною 2021 року до Верховної Ради України на обговорення було подано законопроект № 5206 «Про сільський та сільський зелений туризм», який ініціював депутат Максим Заремський. На момент обговорення Міністерство фінансів та Міністерство молоді та спорту законопроект не підтримали, а зараз, із зрозумілих зовнішньополітичних

причин, робота над ним не на часі [38]. Але об'єктивно у тому чи іншому вигляді до проблеми належного закріплення у чинному законодавстві всіх питань щодо організації на рівні територіальних громад сільського зеленого туризму урядовці та депутати неодмінно повернуться.

До найважливіших факторів, що впливають на розвиток та популяризацію сільського зеленого туризму, а наступним криком – до розвитку територіальної громади, можна віднести:

- підтримка з боку держави (досвід зарубіжних країн показує, що успіх розвитку туризму прямо залежить від того, наскільки держава сприяє розвитку галузі, чи забезпечує галузі державну підтримку шляхом запровадження відповідних загальнодержавних чи регіональних програм, створення податкових преференцій для громадян, які планують господарювати у цій сфері);

- урбанізація (концентрація населення в містах, відрив від природи, що викликає у громадян потребу проводити свій відпочинок поза зонами постійного проживання, на екологічно чистих територіях);

- зростання матеріального добробуту населення (як мешканці сільських територій, які планують приймати туристів, так і громадяни, які проживають у містах і будуть споживачами послуг у сфері сільського зеленого туризму, повинні мати фінансову можливість для організації або участі у відповідному напрямі діяльності);

- зміни рівня суспільної свідомості (громадяни-споживачі послуги повинні змінити своє ставлення до відпочинку, розуміти важливість перебування на свіжому повітрі, відмовитись від хибного уявлення про престижність відпочинку виключно за кордоном).

У Міністерстві культури України, наголошують, що «на державному утриманні перебувають 150 тис. нерухомих пам'яток історії та культури, зокрема 57 206 пам'яток археології, 51 364 пам'ятки історії, 16 800 пам'яток архітектури та містобудування, близько 200 замків» [39, с. 101]. З точки зору розвитку сільського зеленого туризму всі ці об'єкти є потенційними

екскурсійними об'єктами для відвідування мешканцями найближчих громад, для проведення навчальних екскурсій для учнів та студентів, організації фольклорних та етнографічних івентів тощо.

Світові онлайн-платформи та інформаційні агентства, що досліджували перспективи змін у світовій туристичній галузі після виходу світової спільноти з пандемійної кризи, на третє місце поставили:

- активний розвиток екотуризму;
- розвиток туризму, який буде підтримувати місцеві територіальні громади;
- розвиток туризму як практики подорожей поруч із місцем проживання, сільського зеленого туризму, подорожей на короткий час до місцевих пам'яток тощо [40].

Важливим фактором, що покликаний сприяти розвитку сільського зеленого туризму, є відсутність з боку законодавства будь-яких обтяжуючих вимог для одержання права на цей вид діяльності, а саме: діяльність сільських господарів, що надають послуги у сфері сільського зеленого туризму, не підлягає ліцензуванню. Відсутність відповідних обмежень необхідно розглядати, як важливий фактор сприяння розвитку туризму у територіальних громадах у сільській місцевості.

Згідно норм чинного законодавства в якості суб'єкта підприємництва може бути зареєстрований:

- сам сільський господар;
- члени родини сільського господаря, які постійно проживають з ним та не мають обмежень у праві здійснювати підприємництво в сфері сільського зеленого туризму.

З метою дотримання природоохоронного законодавства та посилення відповідальності у разі виявлених порушень, встановлено, що у разі, якщо садиба, яка є об'єктом сільського зеленого туризму, розташовані у курортно-рекреаційній зоні, то громадяни, які надають туристичні послуги, обов'язково мають діяти як суб'єкти підприємницької діяльності.

Проблема неефективного використання культурно-історичних та рекреаційних ресурсів нашої держави названі науковцями, як одні з факторів, що заважають розвитку туристичної галузі в Україні. А, враховуючи, що культурно-історичні пам'ятки є важливими факторами для розвитку сільського зеленого туризму, який у свою чергу, може виступити драйвером для розвитку всієї територіальної громади, це питання набуває важливого державницького значення.

2.2. Перспективи розвитку та позитивного впливу сфери туризму на життя територіальних громад

Саме місцевий ринок туризму становить фундамент, на якому формуються первинні туристичні потоки, закладаються основи розвитку регіонального ринку туристичних послуг, утворюються стабільні зв'язки між туристичними компаніями та транспортними підприємствами, готельно-ресторанним бізнесом, місцевими асоціаціями екскурсоводів, формується інформаційний простір за підтримки тревел-блогерів. Розвиток місцевого туристичного ринку відтворює зв'язки, на основі яких формуються внутрішні регіональні та національні ринки. Таким чином, місцевий ринок туристичних послуг є основою туристичних ринків вищих рівнів, тобто країни в цілому.

Туризм є специфічною сферою господарської діяльності, що полягає у нематеріальному характері туристичних послуг, туристичні послуги не можуть бути збережені як матеріально-фінансові активи компанії, у цій сфері переважає сезонний характер діяльності, досить високою є суб'єктивність оцінки туристичної послуги з боку споживача. Цей короткий виклад проблемних питань, які можуть стати на заваді розвитку туризму, може бути значно розширений, але й його достатньо, щоб констатувати певні складнощі в організації туристичного бізнесу на місцевому рівні. Об'єктивно для

територіальної громади, яка планує розвивати сферу туризму, виходом є:

- використання власних ресурсів;
- залучення місцевих інвесторів із числа підприємців, компаній, які розташовані або господарюють на території громади;
- відомих місцевих жителів або відомих вихідців із цієї територіальної громади, і які б захотіли виступити меценатами (спонсорами) для створення соціальних туристичних об'єктів;
- участь у грантових програмах, які хоча б частково допомогли в організації туристичних об'єктів, підготовці фахівців (екскурсоводів, гідів) або надали можливість (профінансували) поїздки місцевих жителів, що хотіли б займатися туристичним сервісом, для обміну досвідом в інші регіони України або за кордон;
- участь у державних програмах, якими передбачено фінансування окремих напрямів соціальної сфери, які могла б запропонувати громада у якості туристичної послуги (наприклад, реабілітаційний напрямок для громадян, постраждалих у наслідок бойових дій, дітей, осіб похилого віку).

Безперечно, актуальним залишається навіть у цей важкий час кредитування через банківські установи. За сприятливих умов до такого інструменту інвестування у сферу туризму може вдаватися місцевий підприємець або група підприємців, які відчувають підтримку територіальної громади, прораховували свої підприємницькі ризики та розраховують, наприклад, на можливість взяти в оренду один з об'єктів комунальної власності за пільговими нарахуваннями, адже натомість планують створити для мешканців громади нові робочі місця.

Власне, викладене вище можна було б вважати певним планом дій для територіальної громади, яка хоче розвивати сферу туризму.

У той же час, територіальні громади, які мають гарні перспективи для розвитку сфери туризму завдяки вже існуючим та добре відомим в межах регіону або навіть всієї держави туристичним об'єктам, можуть наразитися на суттєві перешкоди у реалізації своїх задумів.

Наведемо досить сумний приклад щодо перспектив розвитку туризму у територіальній громаді селища Котельва, яка розташована, з одного боку, недалеко від обласного центру міста Полтава (67 км), а з іншого боку, поруч з відомим в усьому світі місцем археологічних розвідок Більським Городищем або Гелоном. Поселення скіфів VIII – III ст. до н. е. є унікальним археологічним об'єктом культурної спадщини України. Пам'ятка визнана науковцями найбільшим укріпленим поселенням у Європі доби раннього залізного віку.

Навіть сьогодні під час другого року війни за маршрутом Полтава – Котельва – Гелон проводять туристичні екскурсії. Так, наприклад, в туристичних агентствах Полтави вартість такої поїздки складає 600 грн з однієї особи, пропонують також індивідуальні тури до Більського городища. Одна із туристичних компаній вказує, що екскурсія буде закінчуватися відпочинком на березі річки, де туристи можуть пообідати, якщо «завбачливо взяли обід із собою».

Як бачимо, досить потужний туристичний об'єкт використовують полтавські підприємці, мінімізувавши сервісне обслуговування туристів. Такі тури з Полтави до Гелону досить дорого коштують для полтавців. Потрапити до городища та замовити екскурсію на місці більшість може, скориставшись власним транспортом. Для жителів інших міст України така екскурсія буде явно не комфортною: потрібно добратися до Полтави, звідти відразу до Більського Городища, без відпочинку, без сніданку або обіду, тривала екскурсія на місці і знову без відпочинку та їжі – до Полтави і додому. Недоліки такої організації туристичної поїздки не потребують коментарів.

Вирішити цю проблему, перетворити туристичну поїздку до Котельви та Гелону у приємну мандрівку рідним краєм, могло б активне долучення Котелевської територіальної громади до сфери обслуговування туристів на цьому маршруті.

Таке розташування Котелевської територіальної громади, значна активність посадовців Котелевської селищної ради, які мають значний досвід

грантової діяльності та досвід проведення чудових громадських свят та заходів, цілком могли б успішно працювати у напрямі забезпечення туристичних потоків через Котельву.

Такий підхід сприяв би, як мінімум, розвитку осередків громадського харчування в самій Котельві, а також це сприяло б розвитку сільського зеленого туризму у довколишніх селах. Розуміємо, що туристи, які відвідали Більське городище і витратили значний час на цю подорож, погодились би із задоволенням провести ще декілька днів у затишку та спокої серед сільських краєвидів з гарним харчуванням.

До такого відпочинку доцільно було б широко залучати родини з дітьми, а також людей похилого віку, особливо пенсіонерів з міст, де вони перебувають у самотності в оселях і не мають можливості влітку виїхати на природу. Зокрема, останніми могли б опікуватись центри соціальної підтримки та захисту населення, приватні соціально-медичні заклади для одиноких пенсіонерів, з якими могла б укласти відповідні угоди туристична компанія з самої Котельви.

На заваді реалізації такого проєкту вже не один рік стоїть питання упорядкування дорожнього покриття траси Полтава-Ахтирка-Суми. Незважаючи на скарги місцевих жителів, обурення підприємців, які змушені користуватися цією дорогою для вирішення господарських завдань, питання щодо належного ремонту дороги залишається досі не вирішеним. Важко уявити собі позитивні відгуки туристів, особливо осіб похилого віку, які б проїхали такою складною для здоров'я пасажирів дорогою.

Тільки цей один факт зводить нанівець роботу активних та креативних посадовців Котелевської селищної ради, які б хотіли використати таку можливість, як наявність пам'ятки археології, для розвитку сільського зеленого туризму, рекреаційного культурно-розважального туризму у своїй громаді.

Територіальні громади Полтавської області, як і більшість громад в Україні, і в містах, і в сільській місцевості, мають великий туристичний

потенціал, а реформа місцевого самоврядування спонукає використовувати його для залучення інвестицій і розвитку, як самої сфери туризму, так і громади в цілому. Розвиваючи туризм, громада має враховувати чотири основні складові розвитку туристичної галузі на місцевому рівні.

Власне можемо, проаналізувати наявність потенційних можливостей для розвитку туристичної сфери у декількох територіальних громадах Полтавського району, високий туристичний потенціал яких вже добре відомий. Проаналізуємо за складовими розвитку туризму, крім вже згадуваної Котелевської селищної громади, стан справ у Диканьці та Опішному. Для порівняльної оцінки, визначимо потенціал у розрізі від 1 до 5 балів, де 5 – найвища оцінка.

Таблиця 2.2

Аналіз основних складових розвитку туристичної галузі на місцевому рівні для Котелевської, Диканської та Опішнянської територіальних громад Полтавської області

Ознаки	Територіальні громади Полтавського району		
	Котелевська	Диканська	Опішнянська
Наявність туристичних ресурсів	3	5	5
Можливість дістатись до туристичних ресурсів	2	5	2
Наявність інфраструктури	5	5	5
Наявність людей для управління, промоції, маркетингу у сфері туризму	5	3	4
Всього	15	18	16

Джерело: сформовано автором на основі власних спостережень

Зауважимо, що проведений аналіз носить суб'єктивний характер, але під час його проведення нами були використані матеріали з офіційних сайтів вказаних територіальних громад, із засобів масової інформації, власні спостереження під час відвідування екскурсійних об'єктів на території громад.

За ознакою «Наявність туристичних ресурсів» Диканська та Опішнянська громади одержали найбільші бали. Це пов'язано з тим, що відомі

туристичні об'єкти (Додаток Д) знаходяться безпосередньо на території самих громад. Менше балів одержала Котелевська громада, що пов'язано з розташуванням у самій унікальної пам'ятки садово-паркового мистецтва Ковпаківський лісопарк та найстарішої на Котелевщині Троїцької церкви XVI ст., як пропонують відвідати туристам. А найбільш приваблива екскурсійна локація – Більське городище, розташована на відстані 11 км.

Вражаючими є результати за ознакою «Можливість дістатися до туристичних ресурсів», де Котельва та Опішня одержали лише 2 бали з 5 можливих. Причиною цього є вкрай незадовільний стан доріг, про що вже йшлося вище. У той час, як Диканька розташована майже поруч з обласним центром (25 км), має чудовий відтинок траси, який дозволяє водіям швидко рухатися. Цей напрямок доволі популярний у полтавчан та гостей міста завдяки розташованим поруч готельно-ресторанним комплексам, де пропонують сучасні, смачні та вишукані страви.

Під наявністю інфраструктури розуміємо наявність у вказаних територіальних громадах об'єктів, які могли бути використані для задоволення потреб туристів. Починаючи від самих екскурсійних об'єктів до об'єктів громадського харчування, зони відпочинку, об'єктів сільського зеленого туризму.

Щодо останнього, то зауважимо, що найбільш значними були досягнення мешканців Диканьки у розвитку сільського туризму. Ще десять років тому для залучення туристів мешканці почали широко використовувати особисті помешкання, які мали яскраве етнічне оздоблення, вдало поєднане з комфортними умовами проживання.

Теж саме можна сказати і про Опішне, де вже понад десять років існує База відпочинку Етнопоселення Старий хутір, уславлений своєю гостинністю, відновленими стародавніми рецептами української національної кухні. Гостей Хутору приймають у автентичних будиночках та хатках кінця XIX – початку XX сторіччя. На сьогоднішній день послуги цієї бази є досить дорогими, доба відпочинку з триразовим харчуванням коштує від 2500 грн. Але враховуючи

запис у черзі для поселення і проживання на Старому Хуторі, то для значної категорії туристів така ціна є цілком прийнятною.

У меншій кількості, ніж у Диканці, але і в Опішні та довкола селища використовують сільські помешкання для потреб сільського зеленого туризму.

Щодо ознаки «Наявності людей здатних займатися маркетингом та піаром туристичних об'єктів» у цих трьох громадах, то тут однозначно першість віддаємо Котельві. Як зазначалось вище ця територіальна громада та її керівництво продемонстрували гарні результати у залученні грантів на потреби громади для створенні сучасної інфраструктури та інформаційного простору. Крім того, за рівнем професійної підготовки посадові особи Котелевської селищної ради цілком спроможні здійснювати роботу із просування туристичних об'єктів та розвитку сфери туризму у своїй громаді.

Молоді та активні сили зосереджено сьогодні і довкола діяльності Опішнянської селищної ради та її керівництва, але їх досвід та рівень освіти поки що поступається котелевським посадовцям, тому вони одержали 4 бали з 5 можливих.

Найменшу кількість балів у цій номінації отримала Диканська громада. Вважаємо, що таке ставлення до популяризації туристичних об'єктів громади пов'язано з тим, що вони на сьогодні є і так доволі відомими і не лише в Полтавській області, до Диканьки приїздять з усіх куточків України. Тому керівництво громади не надає належної уваги активному рекламуванню туристичних об'єктів.

Не дивлячись на те, що за результатами проведеного аналізу Котелевська громада одержала найменшу кількість балів – 15, але це не зменшує її потенціалу до розвитку сфери туризму в громаді. Вважаємо, що сучасні та досвідчені посадові особи органів місцевого самоврядування відіграють надзвичайно важливу роль у перспективах розвитку сфери туризму. І, навпаки, не дивлячись на те, що Диканська громада одержала більше за всіх – 18 балів – її потенціал є найменшим, бо у сфері туризму досить

тривалий час користуються старими напрацюваннями, не оновлюють об'єкти (за останні роки занепав чудовий Бузковий Гай, інформації про заходи щодо його відновлення не виявлено).

Враховуючи, що Котелевська та Опішнянська територіальні громади мають суттєві проблеми щодо перспектив розвитку сфери туризму через неналежний стан доріг, вважаємо за необхідне об'єднати громадам свої зусилля у подоланні цієї проблеми. У даному випадку питаннями реконструкції шляховоду мають займатися органи місцевого самоврядування обласного рівня, а у разі потреби залучати кошти державного бюджету.

Ще одним варіантом для створення належних умов подальшого розвитку сфери туризму може бути об'єднання зусиль цих трьох громад для створення єдиного комплексу пропозицій туристичних об'єктів, рекреаційних зон, осель сільського зеленого туризму (для туристів різних рівнів фінансових можливостей). Це дозволить частково вирішити і проблему комунікацій, адже один з можливих маршрутів на Котельву та Опішню проходить через Диканьку.

У висновку зазначимо, що для сільських та селищних територіальних громад Полтавської області пріоритетним напрямом розвитку сфери туризму залишається сільський зелений туризм. Його доцільно розглядати як у якості основної сервісної пропозиції, так і супутньої додаткової. Як було показано у прикладах з Котелевською територіальною громадою, приїжджаючи, щоб побачити Більське городище, Ковпаківський лісопарк туристи зможуть залишитися на кількадекільні відпочинок у навколишніх селах на об'єктах зеленого туризму.

Безперечно, будуть і такі туристи, які плануватимуть відразу ековідпочинок, без екскурсій, з перебуванням у віддалених населених пунктах.

Окремо зазначимо, що сфера туризму комплексно впливає на розвиток територіальної громади, охоплює всі напрямки: від інфраструктурних об'єктів до об'єктів благоустрою. Але головним її внеском у розвиток є вирішення

проблеми із зайнятістю населення, скорочення безробіття. Крім того, родина, яка займається сільським зеленим туризмом робить неоціненний вклад у патріотичне виховання молоді, демонструючи на практиці любов до рідного краю.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі вирішено актуальне завдання, що полягає в теоретико-практичному обґрунтуванні впливу сфери туризму на розвиток територіальної громади в умовах децентралізації в Україні. У ході дослідження отримано результати, які підтверджують досягнення поставленої мети і вирішення завдань, дають підстави сформулювати такі висновки та окреслити певні рекомендації практичного характеру:

1. Спираючись на теоретичні положення дослідників доведено, що туризм був драйвером економічного зростання країн на протязі тривалого часу. Проведено узагальнюючий аналіз факторів, що сприяли розвитку туризму особливо у період др. пол. XIX – на поч. XX ст. та після Другої Світової війни. Підкреслюється багатовекторний вплив туризму на розвиток економіки, а також вплив на туризм соціально-економічних та технологічних факторів.

Наголошується, що туризм є складним соціальним, культурним та економічним явищем, яке відображає переміщення осіб як у межах однієї країни, так і між різними країнами з метою пізнання світу, культурного та мовного збагачення особистості, релігійних пошуків, занять спортом, відпочинком та оздоровленням.

2. Для розуміння складності сфери туризму та її впливу на розвиток громад і територій проведено детальну класифікацію видів туризму, що стало можливим завдяки опрацюванню теоретичних поглядів дослідників на це питання. Проведені класифікації дозволили підкреслити, що вплив сфери туризму на розвиток територіальної громади в Україні можливий, якщо цей вид туризму буде пов'язаний із ознайомленням з екскурсійними об'єктами або якщо будуть представлені рекреаційно-оздоровчі види туризму, гастрономічні тури, тури для прихильників екотуризму тощо. Наголошується, що Окремі види туризму є основними, а інші – супутніми, допоміжними. Завданням органів місцевого самоврядування, які планують розвивати у

територіальній громаді певні туристичні напрямки, необхідно враховувати такі можливості та максимально охоплювати відвідувачів туристичними послугами.

3. Встановлено, що у ході децентралізації в Україні склалась система управління сферою туризму. На державному, регіональному та місцевому рівнях органи влади взаємодіють між собою, а щодо останнього, то тут взаємодія з питань розвитку туризму відбувається між органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

4. Вказано, що окремі територіальні громади, економіка яких трималась та будувалась на фундаменті туристичних та рекреаційних закладів, зазнали значного негативного впливу у ході війни. Так, в Полтавській області це всесвітньо відомий курорт Миргород, який своїми лікувальними властивостями цілющої води привертав увагу та надавав послуги десяткам тисяч відвідувачів щороку, сьогодні не може демонструвати таких високих показників. Як відомо із засобів масової інформації місто Миргород вже неодноразово було об'єктом ворожих атак через наявність військового аеродрому. Зрозуміло, що це стримує потенційних відвідувачів курорту від поїздок, економіка громади тим часом зазнає збитків.

5. Встановлено, що перспективи розвитку сфери туризму базуються на міцному ґрунті державних програм концептуального характеру, завдяки запровадженню яких було започатковано конкурси («Малі міста – великі враження») та проекти із популяризації туристичних об'єктів України («Шляхами ткані Буші», «Створення центру дослідження нематеріальної культурної спадщини Рогатинського Опілля», Фестиваль «Баюракова бартка» тощо). Активна робота з підтримки і розвитку етнотуризму на державному рівні виступає прикладом та сприяє створенню подібних туристичних об'єктів в інших територіальних громадах, допомагає знайти нові підходи до залучення туристів.

6. Проаналізовано запропоновані урядом заходи на 2021-2023 роки у контексті їх впливовості на розвиток сфери туризму та виокремлено вплив на

подальший розвиток сфери туризму на рівні територіальних громад.

7. Проаналізовано стан розвитку сільського зеленого туризму в Україні та зауважується, що продовжується процес правового регулювання цього виду туризму, про що свідчить новий законопроект з питань сільського туризму, який обговорювали у парламенті найближчі роки. Відзначається, що цей вид туризму є найбільш привабливим для запровадження мешканцями сільських територіальних громад.

8. Визначено основні шляхи залучення в сільські територіальні громади інвестицій для розвитку сфери туризму, наприклад такі, як участь у грантових програмах. На підставі аналізу основних складових розвитку туристичної галузі на місцевому рівні для Котелевської, Диканської та Опішнянської територіальних громад Полтавської області визначено спільні для керівництва цих громад проблеми у розвитку сфери туризму. Запропоновано даним громадам об'єднати зусилля у розбудові туристичної сфери з широким розвитком сільського зеленого туризму, який може виступати як основним видом туризму, так і допоміжним.